

BİR SƏS YAZISININ TARİXÇESİ

Açar sözlər: Səməd Vurğun muzeyi, Məmməd Cəfər, səs yazısı, Az.Drama, "Ünvansız məktub", "yuxanlar", "insan" in əleyhdarları

Key words: the House Museum of Samad Vurgun, Mammad Jafar, a sound recording, Az.Dram, "authority", "Human" opposers

Ключевые слова: музей Самеда Вургана, Мамед Джавар, звукозапись, Аздрاما, «Неизвестное письмо», верхи, противники пьесы «Человек»

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi fəaliyyətinin əhəmiyyətli bir hissəsini də ustad şair Səməd Vurguna həsr etdiyi əsərləri, məqalələri təşkil edir. "Səməd Vurğunun yaradıcılığında xəqlilik", "Ünvansız məktub", "Səməd Vurğun", "Vaqif" (300-cü tamaşası), "Aygün" poeması haqqında", "Fərhad və Şirin", "Şairin düşüncələri", "Səməd Vurğun (həyat və yaradıcılığı)", "Böyük Azərbaycan şairi", "Alovlu şair-tribun", "Mütəfəkkir sənətkar" – bunlar M.C.Cəfərovun S.Vurguna həsr etdiyi əsərlərin tam siyahısı deyil. Akademikin yazdıǵına görə, S.Vurguna həsr etdiyi əsərlər (ədəbiyyat tarixi üçün ocherki də o yazib), təxminən, 15 m/v həcmindədir [1]. Bu əsərlərin təhlili başqa bir araşdırmanın predmeti olduğundan, burada bir cümlə ilə onu deyə bilərik ki, vurğunşunaslığın formallaşması və inkişafında özünəməxsus yeri olan bu əsərlər M.C.Cəfərovun özündən də sanballı bir vurğunşunas kimi danışmağa əsas verir. S.Vurğunla uzun illər yaradıcılıq əlaqələrində və dostluq münasibətlərində olmuş Məmməd Cəfər müəllimin xatırı isə ustad şairin ədəbi irsi və şəxsiyyəti ilə bağlı bir çox məqamlara aydınlıq gatırımkədə yardımçı olur.

Xatırladaq ki, S.Vurğun da M.C.Cəfərovun elmi fəaliyyətini yüksək dəyərləndirmiş, yazılırında və çıxışlarında ünvanına xoş sözlər söyləmiş, hətta müdafiəsinə də qalxmışdır...

M.C.Cəfərovun S.Vurğun haqqında yazdığı məqalələrin ən populyar, zənimizcə, "Ünvansız məktub"dur. Məqalə, zamanında geniş müzakirə və ciddi mübahisələr səbəb olmuş S.Vurğunun "İnsan" dramına həsr edilmişdir. Görkəmlü yazıçı Mirza İbrahimov 1946-ci ildə – əsər haqqında ciddi mübahisələr getdiyi günlərdə yazdı: "İnsan" haqqında mətbuatımızda çox yazılmışdır və nə qədər yazı varsa, o qədər də biri-birinə zidd fikir vardır" [2]. Vurğunşunas Cəlal Abdullayev də əsər haqqında yazılan məqalələrin ziddiyətli və qərəzli olduğunu diqqət yönəldir: "Bu məqalələrin əksəriyyətində "İnsan" pyesi kəskin təqnid edilmiş, müyyən ziddiyətli, bir-birini inkar edən müləhizələr söylənmişdir; həm də müləhizələri bəzan, müxtalif alim və tədqiqatçıları yox, eyni müəlliflər söyləmiş və beləliklə də onlar özləri özlərini inkar etmişlər" [3, s.56]. Əlavə edək ki, bu əsər ciddi təqnid edilməklə yanaşı, yüksək dəyərləndirilmişdir də. Müsbət və mənfi mənədə köklü şəkildə fərqlənən müləhizələr, qeyd edildiyi kimi, eyni məqalədə, eyni müəlliflər tərəfindən söylənmişdir. Həqiqət naminə etiraf edək ki, söylənən təqnid fikirlərin içərisində obyektiv olanları da var, anıma əksəriyyəti, yumşaq desək, qərəzli məqalələrdir. Eyni zamanda, təqnidçilərin "sayıqlığı" – "İnsan" a qarşı qərəzli hücumlarının "yuxanlar" in təşkil etdiklərini "nəzərə aldıqları" da aşkar görünür...

"İnsan" haqqında yazan müəlliflərin əksəriyyəti "Ünvansız məktub"a da toxunmuş "İnsan" a olan münasibət bu məqaləyə də şamil etdirilmişdir: məqalənin və onun müəllifinin ünvanına ədəbiyyatşünasların bəziləri təqnid fikirlər söyləmiş, digərləri tərəfindən isə məqalə rəğbətlə qarşılanmış, yüksək dəyərləndirilmişdir.

"İnsan" dramı ve "Ünvensiz məktub"un qələmə alınmasından 70 ilən artıq bir vaxt keçsa da, onlarla bağlı bəzi suallar indi da açıq qalmadı. Cabavini axtdığımız başlıca şübhə isə M.C. Cəfərovun bu maqaslınlıñ nəyə görə "Ünvensiz məktub" adını vermiş və maqaləni kimə ünvanlaşdırıb. Bu cabavi, təkəc məktubın adı üyinil, onun məzmununu və formasını da tələb edir. Maraqlı olur ki, bu "ünvan"ın kimliyi nə "İnsan"dan yazan, nə da "Ünvensiz məktub" toxunum müteşəkkislişin, demək olar ki, heç birinin diqqətini çəkməmişdir. Hotta "İnsan" dramı haqqında ilk maqalələrdən birini yazmış və mövcudlaşdırıb "Ünvensiz məktub"un formasına toxunumus yeganə müəllif Əziz Şərifzadə "ünvan"ın daqiqləşdirilməsinə meyil etməmişdir. M.C. Cəfərovun öz məruzəsini (dramın 1945-ci ilde keçirilən müzakirəsinin məruzəçisi M.C. Cəfərov olmuşdur – A.S.) "maraqlı, həm də güzər qədər işlənilməmiş yeni bir formada – müsahibə formasında qurduguunu" [4, s. 92] qeyd edən Ə. Şərifzadə bər qədar sonra M.C. Cəfərovun "polemikaya girdiyi müəllif" i onun "məchul və cahil dostu" adlan-dırıñ və bu "məchul" dostunu molun etməyi – kimliyin müyyəyanlaşdırımıya, qeyd etdiyimiz kimi, cəhd etmişdir. Bunuluna yanaşı, M.C. Cəfərovun "İnsan" dramını düzgün anlaşılmışının saboblarından birini "dostu"nun sənali onun verdiyi cavabla əsaslandırmışa çalışır: "Məruzəçi M.C. Cəfərov yol-داşın asəra ("İnsan" – A.S.) düzgün yanaşa bilmədiyi və asərin asas xasiyyətini duymadığı bir dərəcədə onun Sahar surəti və onun ölümlü haqqında yürütdüyü fikirdən aydın olur. Oz məchul, həm də cahil dostumun: "Səhər ne üçün ölü?" sənali cavab verarkən məruzəçi deyr ki, "Səhəri öldürən müəllif devil, hayatdır" [4, s. 95]...

Müşahideler, zamanında qərəzlə hücumlara maruz qalmış və səhnəndə götürülmüş "İnsan" dramı, eləcə də geniş mühafisələrə sabəb olmuş və yənə də ciddi tənqidlərə üzəlmiş "Ünvanlı məktub" ilə bağlı xeyli naməlum faktların mövcudluğundan xəber verir. Araşdırma 61 səlaqə olaraq bu aşoruların tarixçəsinin öyrənilməsi isə vurğunşunaşlığı yeni və orijinal faktlərlə zənginləşdirir.

Doğrudur, milli ədəbiyyatımızda imzasız, laədi - gizli, örtülü imzalı əsərlər - şeirlər məqələlər çox yazılmış - xüsusilə də satirik macməvələrin, daha çox da "Molla Nəsreddin" jurnalının səhifələrində çap edilmişdir. Bu əsərlərin örtülü imza ilə yazılması, təbii ki, səbəbsiz olmamışdır. Əsas səbəblərdən biri, məlum olduğu kimi, "ətraf mühit"dən, o sıradan senzuradan yayınmadır.

Bir forma olaraq məktublardan da – “adəbi məktublar”dan, “açqı məktublar”dan, “imzasız məktublar”dan və tarixin istifadə edilmiş və indi edilməkdən. Amma bizim bildiyimizə görə, onda “ünvansız” adı ilə yazılım və çap olunan yoxdur. Şərti adla da olsa, onlar “kim”sa unvanlanıb və o adla da çap olunub (M.F. Axundzadənin “Kəmalüddövlə məktubları” kimi). M.C.Cəfərovun “Ünvansız məktub”ı issa XXŞ arası Azərbaycan adəbiyyatıñasında təsadif etdiyimiz yeganə faktdır və bu məktubda “ünvansız”lığının səbəbi bəla görünür ki, imzasız bədii ösrlərde olduğunu kimi, “traf mühitində” qorunmaq olmuşdur...

Çoxları "Ünvansız məktub"un "ünvanı"nın S. Vurğun olduğunu güman edir. Lakin məktubda "İnsan" dramından danışsa da, "ünvan" ustad şair deyil. Çünkü M.C. Cəfərovun "müsahibə" formasında qurduğu məktubun "ünvanı"na müraciətə söylədiyi fikirlər S. Vurğunun nə şəksi, nə elmi və adəti statusuna, eləcə də gətirdiyi sıfatlar S. Vurğununa məxsus devil.

M.Cafar "Ünvansız maktab"unu belli başlayırlar: "Yazdığını kağız golib çatdı. Bilsen ki, mən senin biliqliki, savadlı bir yoldaş olduğuna heç zaman şübhə etməmişim. Teatrla da maraqlandığını bildirəm və bu əməlindən şadam. Lakin sanın "İnsan" draması haqqındaki mülahizələrinə razılışla bilmərəm" [5, s.147]. Məmməd Cəfər müəllimin "məktubun ünvani"na daha sonra "dostum" deyə müraciət edir, onunla mübahisəyə girir, opponentinin mülahizələrindəki razılışmadığı məqamlarını bir-bir sadalayaraq, onları təkzib edir və öz qonaqlarını əsaslıdırmaq çələğür. M.C.Cəfərov yazır: "Son dramının əsas surətləri bəlli əsərlər qotivinə əlaqəsi olmayan bir məntiqə izah edərək yazır-sın. "İnsan" müəllifindən soruşmaq lazımdır ki, son bu Şahbəz surətinə hansı əsərləri görə mütiəsin filosof eləmiş? Neca yanı "Qalib geləcəmki cahanda kamal?" Bu ki, fəlsəfanın modadan düşmən köhəne sularıdır. Bu ki çoxdan undurulmuş bir məsələdir?" [5, s.150]. Müəllif iri həcmli bu məqəlesi-sinə (məqəlinin hələ ixtiyarla cap edilmiş hissini 18 sahifədir – A.S.) adlındırırdı səxslə dəfə-

lerla müraciət edir və hər dəfə də ondan sıfatlar gətirərək, "İnsan" a münasibatının yanlış olduğunu diqqətinə çatdırır. M.C.Cəfərov yazar: "İnsan", hər şeydən avval azerbaiyancılarının vətən mühəbarəsində verdiyi tarixi imtahanın inikası, mühəbarənin, məhz bizim xalqı sururuna, qalbinə, fikir və zəhniyyətinə etdiyi xüsusi təsirin ifadəsidir. Hər kəs bu cəhəti nəzərə almazsa, "İnsan" ona çatma və onda bədihi hayacanı qandırma biləsən".

Sən də, mən də yaxşı biliirki, ağır müstəmləkə təzyiqi nəticəsi olaraq, keçmişdə bizim xalqın elindən silahı almışdır... "İnsan" draması müəllifi bu məsələyə bizim diqqətinizi xüsusi cəlb etmişdir" [5, s. 147].

M.C.Cafarov argumentlarını getirdikçe daha da söyledirir: "Şon istayırsın ki, sehnâmız hemi şo yersiz gurultı, patılıtlarla, yersiz hımlularla dolu olsun. Raqs macısları, balet macısları ile dolu olsun. Şon an ağıllı sonatkarı bela macbur edirsin ki, soni öz manalı fıkırları ətrafına cəlb edə biləmək üçün asırının ümumi əslubunu pozub oraya... yerli-yersiz bir balet macısını, yerli-yersiz bir dəbir raqqasə qadınlar macısını alava etsin" [5, s 153].

Etraf edək ki, bu iradalar "İnsan" dramı ilə bağlı deyilirsa və "dostu"na ünvanlanırsa da, düşünlür ki, deyilənlər bir asır haqqında fikir çərçivəsinə aşır, ümumiyyətə, səhnəyə, o vaxt səhnəyə qoyulan digər tamaşalarla da xas xüsusiyyətlərinə tənqid kimi söslər (xüsüsli) da səhnənin "versi" gururlular, patlıtlar, hırtıtlarla doldurulmas", tamaşaçı "yerli-yersiz balet məclislərinin, rəqqsas qadınlar məclisinin əlavə edilməsi" kimi cümlələr). Butun bunlar natiq etibarı ilə müallifin mövçue ideoloji sistemə, rejimi adəbiyyat teatr sahəsindəki siyasetinə qarşı etirazı kimi də anlaşıılır. Müəllif, yəqin özək dərəcə etdiyindəndir ki, bu casaraltı, amma qorxulu çıxışının, belə demək mümkün görünür, "izini itirmek və yumşatmaq" üçün arabır haşıya çıxıb, dostuna "üzrxahlıq" da edir. Daha doğrusu, absurdə yönəldiyi diqqət yayındırımaq, iradaların bir asır haqqında deyildiyini və konkret şəxslərə ünvanlandığını "gerçekləşdirmək" istəyir: "Dostum, sənə həddindən artıq qızırımsa, məni bağla! Dostluğda bu, olun şeydir. Özün hamışa deyərdin ki, yaxşı adam odur ki, öz dostunun noşanı onun özünə və bacarsa, ləp gözünə içinə desin. Dostunun üzünü güüb, dalda-bucaqda danişmasın. Nə isə məsaləndən uzaqlaşmayaq" [5, s. 153].

M.C. Cəfərov məktubunu "dostu"na müraciətə də bitirir və hətta ondan cavab da "gözlyir": "Dostum, sənətdən, fəlsəfədən çox danışdıq. Zəngin adəbiyyatımız, sonatımız və onu yaradən böyük sənətkarlarımız, müütəkkimlərimiz yada düşdü. Bizim hər ikimizin vəzifəmiz bu böyük sənət ürkəndən sevmək və onu inkişaf etdirilmərlərə iftixar etməkdir. İcaza vər bununla məktubumu qurtarıram. Cavabını pozlavırmış" [5, s. 165].

Maktab-ı maqasîn formasi və məmənu ("dostu") ilə bağlı xərəqlətmalar, gətirilən sıfatlar və s.) bir tərəfdən onun konkret şəxso üvənləndiyinə şübhə yeri qeyməyir, digər tərəfdən isə "dostun" dan aldığı kağızın "Üvnvarsız məktub" və "əvvəl dərəcədə edildiyi qanatını yaradır. Çünkü külli vəfâyi nəşr larda o materiala cavab verilir ki, həmin material cavabdan avval nəşr olunmuş olsun. Şübə yaranıdan maqam isə M.C. Cəfərovun maqalasının heç bir yerində "ümümmali dostu"nun adını çəkməməsidir (Maktabdə adıçıkları yeganə müslüfi görkəmlü adəbiyyatçunas Məmməd Arifidir. Gətirilən onlarla sıfatın isə, yalnız 2-3-ü onu addır).

Ünvanı ve imzası şüphə doğuran matırların atribusuya zamanı an mətbəə manbə, tabii ki müallif yazısı – avtoqraflardır. Xatrlanan “kağız”ın (“Yazdırılmış kağız golub’ qatdı”) avtoqrafı M.Cəfərin arkivində mövcudluğu barədən heç bir yerdə məlumat verilmir. Öğr matının avtoqrafı yoxdur, mətbəə manbə kimi həmin matının müallifin sağlığında çap edilmiş nüsxəsi götürülür. Nə Məmməd Cəfər müsəlmanlığını sağlığında, nə də vəfatından sonra heç bir ədəbiyyatın xatırname “kağız” a rast gəldiyini bildirməmişdir. Belə bir fakt memur adəbiyyatının da (müsəlmanların xatırname, məktublarında və s.) təsadüf etmədi. Öğr matının nə avtoqrafi, nə də çap nüsxəsi yoxdur, və bərəsində müsəlmanların xatırname, gündəliklərinə malumat verilməlidir, albəttə ki, belə bir manbonun mövcudluğu şübhə altına düşür. Bu məqamda yaxımızın avvalında qoymduğumuz sual yalnız idarəetçi Məmməd Cəfər müsəlman “İnsan” dramı haqqında yazdığını məqədəni niyə “Ünvanlı siz məktub” adlandırmış və o, nəyə görə gətirdiyi sıfatların müallifinən adlarını açıqlamamışdır?

Bu sualların cavabını biz S.Vurğunun ev-muzeynin fonotekasında taptırdı – bu işde biza, bel demek mümkünks, M.C.Cafarovun özü – onun muzeyde mühafizə edilən nadir bir sən yaxız [1] yardımçı oldu. Bu, S.Vurğunun anım günündə hər edilmiş tədbirdə M.C.Cafarovun şair haqqında söylədiyi xatirənin (27 may 1982-ci il – tədbiri görkəmli ədəbiyyatşunas, Məmməd Cəfər müslimini teləbosı, AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mırzəbəyov aparmışdır) sahə yaxızıdır. Məmməd Cəfər müslimini əlinim bi xatirəsin “Ünvanı məktub” və “İnsan” dramının, eləcə də “Aygün” poeması haqqında vəzvüd-i manalının ya bütövlükda S.Vurğunun dostluğunun tanixçəsinə aydınlaşdırır.

Qeyd edik ki, bu xatirə M.C.Cəfərovun sağlığında, hansı sababdnəsə dərəcə edilməmişdir. Və fatundan sonra isə onun fərqli variantı "Məmməd Cəfər Cəfərov. Xatirələr" kitabına "Sənəd Vurğun haqqında məqalə və məruzə" adı ilə daxil edilmişdir [6, s.283-286]. Həmin məqalə-məruzə "Ədəbiyyat qəzeti"nin 9 sentyabr 2010-cu ilin tarixli sayında da "Xatirələr" kitabının tərtibçisi akademik İl.Həbibbəylinin təqdimatı ilə çap olunmuşdur. "Məqalə-məruzə"nin "Xatirələr" kitabı ilə "Ədəbiyyat qəzeti"nin göstərilən sayında gedən matnı eynidir. Yəni, qəzətçi matn "Xatirələr" kitabının dərəcələrək dərəcə edilmişdir (ilkin mənbə "Xatirələr" kitabındaki matn olduğundan bundan sonra ona müsaciət edəcəyik). Kitabın daxili matndakı bəzi informasiyalar isə sən yarısında yoxdur. Məmməd Cəfər müəllimin S.Vürğunun ev-muzeyində mühafizə edilən və yuxarıda xatırlatılmışımız sən yarısı isə kitabdakı matndan, qeyd etdiyimiz kimi, xeyli farrqları. Onun muzeydə, mənşəti "Ünvanlı məskut" "İnsan" dramı və "Aygün" poeması haqqında" kimi məqalolar ilə bağlı söylədiyi ləri və bəzi basqa məlumatların "Xatirələr" kitabına daxil edilmiş matndan yoxdur.

Yeri galmişken; Məmməd Cəfər müslim S.Vurgunun ev-muzeyindəki çıxışında S.Vurgun haqqında çox yazdığını, amma barosunda hələ xatira yazmadığını, lakin yazacağını bildirir. "Mən xatırərimi yazıram, Əziz (Əziz Mürəhmədov – A.S.) bilir. Söz verirəm ki, ona (S.Vurguna – A.S.) xüsusi yer verəcəyim – dətalları ilə" [1].

M.C.Cəfərovun dedikləri səbut edir ki, o, "Xatırələr" kitabına daxil edilmiş "Səməd Vurğun haqqında məqala və məruza" adlı xatirəsin 1982-ci ildən sonra qələmə almışdır. Sonra isə onu yazmaq xəyli avval başlığı tətbiqi "Xatırələr"inə alava etmişdir. Büt xatirənin adıçəkilən kitabı da xil edilərkən ixtisar edildiyini düşünürüm. Görünür, Məmməd Cəfər müslümm ilərə S.Vurğun qarşı hücumlarının açıqlanmasının söz-söhbətlərə səbəb olə biləcəyindən ettiyyatlanmış və o hadisələrin qələmə almığı lazım bloomlaşdırı. M.C.Cəfərovun siyasi massoluların təqdimində bir qədr "şühayirli" davrandığını akademik Isa Həbibbəli dəvurğulayı, eyni zamanda bunun sabablərinə aydınlatıcı da gatiir. O yazır: "Xatırələr"da XX asrin 30-50-ci illərinin elmi-adəbi prosesləri da işqənlərinin Fikrimiz, müalif bilarək malum 37-ci il hadisələrinin üzərindən yan keçməyi çalışmışdır. Burada ham da "Xatırələr"in yazılışı dövrün, XX asrin 70-ci illərinin siyasi-ideoloji tələblərindən irəli gələn məsələ idi. Buna baxınaraq, Məmməd Cəfərov dövrün adəbi-maarifçi proseslərinə imkan daxilində zamanın siyasi-ictimai müstəvisində yanasmaqla toxunduğu məsələlər barəsində tam təsvir yaradmışdır" [7, s.11].

Ham arxiv sənədləri, ham özünün əsərləri və çıxışları, ham də haqqındaki xatirələr S.Vurğunun daim təqib və təzyiqlərlə üzəldiyini, "repressiyanın ən uzun sürət mənəvi qurbanı" (A.Zeynalov) olduğunu təsdiqləyir. O da faktır ki, ustad şair həmin illərdə, təkçə mənəvi sarsıntılar keçirməmiş, fiziki baxımdan da təqib və təzyiqlərə maruz qalmışdır. Rəsmi dövlət sənədləri əsasında yazılış kitablıarda-C.Qasımovun "Repressiyadan deportasiyaya" v.A.Kənanov "XX əsrətə repressiyaya nəzər qalanlar" əsərində S.Vurğunun, həttik iki dəfə habə edilməsi təsdiqlənilər.

S. Vurgunla dost olan M.C.Cəfərov, təbi ki, reprezidentin 40-50-ci illərdə də davam etməsinən və onun S. Vurguna qarşı dəha siddəti şəkildə aparılmışından xəbərdardı. Və o, səirə qarşı hücumlarının səbəbini arada qazan "hənsi əcləf" la alaqlandırırsa da, asl səbəbkərin və bu işi rəhbərlik etmədən, elə "yüxəndə oturan" - in M.C.Bağirovun olduğunu bilməmiş deyildi. M.C.Cəfərovun özü hər zaman da bı diktatorun qəzəbini tuş galımız, lakin gəncliyi və tacibüsünə onuq cəzalandırmış qurultusuna qarşıdır olmuşdu. Onun siyasi məsəllələri, bir nadar da dərin desək, M.C.Cəfərovda hələ malzumatlılığından ibarət qəzəbəni hiss etməmişdi.

lərin təqdimində bir qədər "ehtiyatlı" davranışının səbəblərindən biri də bu fakt ola bilərdi. M.C.Bağirovun M.C.Cəfərovə qarşı hücumları, maraqlıdır ki, S.Vürgünə hələ ki işq üzü görməmiş çıxışlarından birində də yer alıb. 1953-cü ildə Beriyanın ifşasına hasar edilmiş yığırçada cıvıdan S.Vürgün M.C.Bağirovun Azərbaycan ziyalılarına, şair və yazıçılarına, incasənat adamların qarşı kobudluğunu, haqsızlığını xatırladarkən M.C.Cəfərovun da adını çəkir, bildirir ki, M.C.Bağirov "Tipikli haqqında böyük əsar yazmış M.C.Cəfərovun üstündən qara xatt çıkmışdı. Suad etmə, məgər o, bu maqaləni oxumuşdu? O, Azərbaycan dilində oxuya bilmirdi, o, adəbi dili bilmirdi" (Çıxışın surəti: S.Vürgünun ev-muzeyindəndir).

Bunlarla yanaşı, M.C. Cəfərov S.Vürğun ev-muzeyindəki çıxışında - şifahi nitqində də sərbəst - arxaşın, senzur xoxundan uzan olmuş və XX əsrin 70-80-ci illərinin "siyasi-ideoloji tələblərinin" bir o qədər da nəzər almamışdır.

M.C.Cəfərov bu çıxışında "İnsan" dramı tamaşa yolu qoyulanda barasında xoşagolmaz sohbətlər gəzdiyi, bunun işsə özü və o vaxtin gənclərinə yaxşı təsir etdiyini, həmin günlərdə "Səməd" sevən və haqqında çox yazar, üzünən də müəllimi olmuş möşhur alimlərimizdən Məmməd Arefin bir məqaləsinin çap edildiyini, M.Arifin əsərdə mücərradlıq gordurduğunu, lakin onun mücərradlıq fikri ilə razılışmadığını [5, s.159] bildirir. Burada bir həsiyə çıxb demək istəyirik ki, M.Arifin həmin günlərdə "İnsan" dramı haqqında bir deyil, iki məqaləsi dərc edilmişdir: "İnsan" adlı 1-ci məqalə "Kommunist" qəzetiñin 21 noyabr 1945-ci il tarixli sayında, "İnsan"ın sahna kuruluşu haqqında adlı 2-ci məqalə isə elə həmin ildə, həmin qəzetiñ 25 dekabr tarixli sayında dərc edilmişdir. M.C.Cəfərov "Bu arada M.Arifin da bir məqaləsi çap edilmişdir" deß də müəlliminin hər ikisi məqaləsindən sıfatlar vermişdir. Belə ki, M.C.Cəfərovun gotidir və: "Bu usulun bir cəhətinə görə qeyd etmək istəyirik" cümləsi ilə başlayan sitat [5, s.159] M.Arifin birinci məqaləsindəndir; "Dostum, "İnsan" məzmunca çox dolğun, manalı bir əsərdir... Lakin əsər formaca zəifdir. Dramadır, səninin düşündüyü kimi dramatik poemə deyil, poemə deyil, məhz dramadır" – sitan isə M.Arifin ikinci məqaləsindəndir [5, s.161].

Biz, çoxlarının "texniki məsələ" olaraq düşüne biləcəyi bu məqamlara təsadüfən diqqət yönəltmirmik. Biza görə, bu məqalələrin və "Unvansız məktub"ın çap tarixlərinə də məktubun "unvanı"nın daşıqlıdırılmışında shəhmiyyəti iddir. Çünki M.Cafar "Unvansız məktub"da "İnsan" məni haqqında - bu asır çap edildiyi, yaxud tamayaşa qoyulduğuda tarixdən "Məktub" u yazıs çap etdiyi tarixa qədər fikir söyleyə bilsədi. Məhz bu tarixlər çərçivəsində çap edilən məqalələr, keçirilən müzakirələr və s. haqqında dənisişdigiımız məktubun "unvanı"na işq tuta biləcəyindən həmin tarixlər xatırladıq.

Biz M.Arifin maaqlasının noyabr ve dekabr aylarında darc olunduğunu gördük. M.C.Cafarovun "Üvnansız məktub" uza "Vətən uğrunda" jurnalının 1945-ci il tarixli birgə buraxılışının 7-8-ci sayından [5, s.147-165] darc edilmişdir. Əgar jurnalın hər ay, adızi üzü 1 sayının çapdan çıxışında günəm etsək, onda "Üvnansız məktub"un da həmin ilin iyul-avqust aylarında naşr edildiyini ettimliyik. Amma M.C.Cafarov "Üvnansız məktub"da M.Arifin noyabr və dekabr aylarında darc edilmiş maaqlasının istinad edirsa, deməli, mədəqilən məktub-maqala göstərilmə tarixdə darc edilmiş maaqlasaların istinad edir. Əlavə edək ki, M.Cafarov "Üvnansız məktub"da "İnsan" in 1945-ci il dekabrin 2-də oynanılan tamaşasına da müناسibət bildirir və deyir: "Dekabrin 2-sindəki tamaşa Yeva xanım ukrayniları aramışdır. Mariya rolunda, doğrudan da, ağlı heyran edən gözəl bir sənətkarlıq göstərdi" [5, s.149]. Belə olaqanda "Üvnansız məktub"un 1945-ci ilin dekabrinin son günlerində darc edildiyini ettimliyik.

Yeri gəlmışkən onu da xatırladıq ki, M.C. Cəfərov M.Arifin məqəslərini çox yüksək qiymətlərdə qiymətləndirdi. O yazıda M.Arifin "İnsan" haqqında hörəmli M.Arifin "Komunist" qəzətində qaz etdiirdiyi məqəlsəsini oxudum. Arifin məqəsləri çox dərin və düşünlülmüş, ciddi elmi bir məqalədir. Əsəri düzgün anlamamə kömək edən məqalədir və mənim fikrimcə, bu məqalədə müənqidin, təkcə "İnsan" haqqında fikirləri yox, ey

zamanda üümüyyiyətlə sənətə aid baxışları ifadə olunmuşdur. Lakin məqalədə bir neçə fikir var ki, mən onlara şərık ola bilmirəm” [5, s.159].

Məmməd Cəfər məqaləsində müəlliminə, əsasən “Məmməd Arif”, yəni öz adı ilə, bəzən də “dostum” deyə müraciət edir. Lakin bu müraciət formalarının hər ikisində o – müəlliiminə, böyük alıma olan ehtiramını qoruyub saxlayır. Gördiyi sıfatlar da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, M.Arifin adını çıxdırımyı məqalələrində yer alıb. Bu səbəbdən onun M.Arifla razılışlığı, yaxud razılışmadığı məqamları müyyənləşdirmək çətinlik törətmir. Müəllimi ilə polemikasına M.C.Cəfərov məqaləsində konkret bölmə da ayırb. Başqa sözlə, M.Arifin “Ünvansız məktub”dakı ünvanı bəlli-dir.

Bəs onda M.C.Cəfərovun bir çox hallarda sərt şəkildə müraciət edib, mülahizələrini təkzib etdiyi “məchul və cahil” dostu (Ə.Səfi), başqa sözə, məktubun digər “ünvanı”, yaxud “ünvanları” kimlərdir. Məmməd Cəfər müəllimin özü “məktubunun ünvanı” ni belə göstərir: “Bu dedi-qodulara (“İnsan” dramu haqqında deyilənlər nəzərdə tutulur – A.S.) qarşı bir məqalə yazmali oldum. “Ünvansız məktub” adı ilə böyük bir məqalə idi. Məqalənin “Ünvansız məktub” ona gərə adlandırdım ki, Səməndin aleyhdarlarının adını çəkə bilməzdim. Plexanovun da “Ünvansız məktub” adlı bir yazısı var idi. Mən ondan da təsirlənmişdim” [1].

Bu deyilənlərdən da məraqlı bir sual yanarı: S.Vurğunun aleyhdarları kimlər idi ki, Məmməd Cəfər müəllim onların adlarını çəkə bilmirdi? Bəlkə onlar solahiyət sahibləri, təhlükəli, güclü adamlar olublar ki, M.C.Cəfərov onların adlarını çəkə bilməyib? Məmməd Cəfər müəllimin işarə etdiyi “dedi-qoduclar” – söz gəzdirənlər güclü adamlar ola bilməzdi. Düşünürük ki, “güclüler” “İnsan”ın aleyhinə çıxışlar edən tanqidçilərin dərisindən deyildi. “Güclülər” (əslində, “güclü”) o dedi-qoduların və çıxışları təşkil edən solahiyət sahibi – M.C.Bağrırov idi. Bunu Prokofyevin “İnsan”ın aleyhinə yazdıgı “ray” və S.Vurğunun Mir Cəfər Bağırova müraciəti da təsdiq edir (Bu məsələyə aşağıda qayıdaqacığıq). Indilidə bildirək ki, “İnsan” dramının tamaşası getdiyi günlərdə – 1945-ci ilin 3 dekabrında Az.Dramada əsərin geniş bir müzakirasi keçirilmiş, məruzəçi də M.C.Cəfərov olmuşdur. O, həmin müzakirəni belə xatırlayır: “Məqalə çap olunmazdan əvvəl əsərin geniş bir disput keçiridi. İndi elə disputlar keçirilmir. Mən elə ikinci bir əzəmtli dispute görməmişəm. Şəhərin bütün ziyailərini orada idim. Tərəpanmaya yer yox idi. Mən həmin məqaləni orada məruzə elədim. Məruza uzun çəkdi. Mən də bəzə mühəbbələrə, əsərdəki fəlsəfə məsələlərə tanqid yanaşmışdım. O vaxt elə düşündürdüm. S.Vurğun birçə kəlmə də olsun mənə etiraz etmədi” [1].

Həmin izdihamlı müzakirə Əziz Şərifin “İnsan” pyesi haqqında yazdıgı məqalədə yer alıb: “Böyük teatr binası (Az.Drama – A.S.) təyin edilmiş vaxtdan hələ çox əvvəl ziyailərlər dolmuşdu. Bunları hamisi “İnsan” dramásında görüb, izah edə bilmədikləri nöqtələrin şərhini eşitmək, əsərin yaratıldığı 1001 suala cavab almağa galmışdır” [5, s.92]. Əlavə edək ki, Ə.Səfi məqaləsində M.C.Cəfərovun məruzasının formasını təqdir etəcə, məzənnunun bayanmamış, Məmməd Cəfərin “əsərə düzgün yanaşmadığını, onun xasiyyətini anlamadığını” bildirmiş və bu qənaəətə golmuşdır ki, “...məruzə teatr salonunu toplaşan maraqlıların səhlinə cavab verə bilməmiş və məsələni aydınlaşdırmaq əvəzinə, onu daha da çatılmalıdır” [4, s.92-93].

Biz belə düşünürük ki, həmin müzakirədə məruzəcədən başqa çıxış edənlər də olmus (M.Arifin müzakirədə çıxış etməsi haqda məlumat əldə etsək də, təssüf ki, hələ digər çıxışçıları müyyənləşdirə bilməmiş) və həmin çıxışlarda “İnsan” dramının aleyhinə fikirler də səsləndirilmişdir. M.C.Cəfərov həmin tanqidləri də məqaləsinə əlavə edərək ümumiləşdirmiş, bələdəm mümkünsə, xəyalı müsahibə formasına salmış və “Ünvansız məktub” adı çap etdirmişdir. Onun bu formaya müraciət etməsində, yəqin ki, M.F.Axundzadənin “Kəmalüddövlə məktubları”nın da təsiri olmuşdur.

Bələliklə, məlum olur ki:

1. M.C.Cəfərovun “Ünvansız məktub”u hər hansı konkret bir şəxsə deyil, S.Vurğunun “İnsan” dramına qarşı çıxan qrupa ünvanlanmışdır;

2. Müəllifin “ünvanı” daqiq göstərməməsinin səbəbi “İnsan”ın “Əleyhdarları”nın adları, məlum sababdan (sairə qarşı hücumları M.C.Bağrırovun toşkil etməsindən xəbərdar olmayı) açıqlaya bilməməsi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. M.C.Cəfərov. S.Vurğun haqqında xatır. S.Vurğun ev-muzeyinin fonotekası.
2. İbrahimov M. Ədəbiyyatmuzda müasirlik. “Ədəbiyyat qəzetli”, 1946, 5 avqust.
3. Abdullayev C. “İnsan” pyesi haqqında. ADU-nun Elmi əsərlər. Dil və Ədəbiyyat seriyası, 1976 №5.
4. Şərif Ə. “İnsan” haqqında bəzi mülahizələr. “Vətən uğrunda” jurnal, 1946, №2.
5. Cəfərov M. Ünvansız məktub. “Vətən uğrunda” j., 1945 №7-8.

THE HISTORY OF A SOUND RECORDING

Summary

In the article is examined the attitude of academic Məmməd Jafar Jafarov to the folk poet, Samad Vurgun. In the determining the relationship and scientific relation between these two individuals, who had a unique role in the development of Azerbaijani literature, culture and science is used a sound recording protected at the House Museum of Samad Vurgun – Məmməd Jafarov's speech in Museum, on 27 November, 1982. Məmməd Jafarov's speech is based on auxiliary methods – archive materials, periodical press and scientific works.

The most popular article by Məmməd Jafarov about Samad Vurgun is “Untitled Letter”. In the article is studied why the name “Untitled letter” was given to the article and to whom the article was addressed.

In the article is investigated many unknown facts about scientific relations and friendship between master poet Samad Vurgun and great scholar M.J.Jafarov.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ОДНОГО ВЫСТАУЩЕНИЯ

Резюме

В статье изучено отношение академика Мамед Джакфара к народному писателю Самеду Вургуну. Для понимания дружеских и научных взаимоотношений этих двух знаменитых личностей, имевших необычайные заслуги в развитии азербайджанской литературы, культуры и науки, использовано один хранимое в доме-музее Самеда Вургана выступление М.Д.Джакфарова 27 мая 1982 года. Все выступление М.Д.Джакфарова подкреплено вспомогательными аргументами – архивными материалами, извлечениями из периодической печати. Автор настоящей статьи впервые более подробно останавливается на одной из самых популярных статей М.Д.Джакфарова о Самеде Вургуне – «Неизвестное письмо», высказывая предположения о ее назывании и адресате. Вообще в научный обход вводится множество неизвестных ранее фактов, связанных с научными и дружескими взаимоотношениями мастера поэзии Самеда Вургана и известного учёного М.Д.Джакфарова.